

Gradine u Istri

Ladavac, Melania

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:367104>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-09**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Preddiplomski interdisciplinarni studij
Kultura i turizam

MELANIA LADAVAC

GRADINE U ISTRI

Završni rad

Pula, rujan 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Preddiplomski interdisciplinarni studij
Kultura i turizam

MELANIA LADAVAC

GRADINE U ISTRI

Završni rad

JMBAG: redovita studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Kulturno- povijesni spomenici

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Arheologija

Znanstvena grana: Prapovijesna arheologija

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, rujan 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Melania Ladavac, kandidatkinja za prvostupnicu Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli 10. rujna 2021.

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Melania Ladavac, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom „Gradine u Istri“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli 10. rujna 2021.

Potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	5
2. Prapovijest Istre.....	6
2. 1. Pojava i značaj Histra	6
2. 2. Kultura i tradicija starih Histra.....	8
3. Gradine na prostoru Istre	14
3. 1. Tipologija istarskih gradina	16
3. 2. Ustroj gradina	21
4. Građevinski elementi gradina u Istri	24
4. 1. Obrambeni zidovi i bedemi gradina	24
4. 2. Stambeni objekti u gradinama.....	29
5. Zaključak	33
Literatura	34
Popis slika.....	36
Sažetak.....	37
Abstract	38

1. Uvod

Mediterransko okruženje Istre i krške regije na sjevernom Jadranu imali su vrlo značajan utjecaj na naseljavanje tog područja. Odnos između geomorfologije zemljišta i antropskog krajolika jasno je vidljiv još od starijih prapovijesnih razdoblja (špilje na otvorenom u mezolitiku, neolitiku, eneolitiku). S brončanim dobom shema se mijenja, a na vrhovima brda izgrađena su nova naselja (tal. castellieri, hrv. gradine). Prirodni krajolik pogodan je za tu namjenu jer Istra ima dosta brdovitih područja, istaknutih dvadeset do četrdeset metara iznad okolnog terena. To se posebice odnosi na područja oko Rovinja i Poreča, ali prapovijesna naselja na brdima prilično su ravnomjerno raspoređena po cijelom poluotoku.

Gradine, nova naselja koje postaju prepoznatljiv oblik graditeljstva i organizacije zajednice u brončano doba na prostoru današnje Hrvatske i šire, predstavljaju naselja koja se lako brane, a izabrana su za stalna naselja u brončanom (2000. - 1000. pr. Kr.) i željeznom dobu (1000. – 100. pr. Kr.). Imala su najmanje tri komplementarne funkcije: obranu, smještaj i sklonište za životinje. Puno se pozornosti pridavalo planiranju i izgradnji ulaza u gradinu.

U ovom radu prikazane su karakteristike i osobitosti gradina na području istarskog poluotoka, gdje su i najraširenije gradine uopće te gdje se jasno može vidjeti kako su i neki suvremeni gradići nastavili kontinuum naseljavanja prapovijesnih naselja na brežuljcima sve do danas.

2. Prapovijest Istre

Još od najranijih vremena istarski poluotok je bio naseljen, o čemu svjedoče nalazi u pećinama i brojni drugi prapovijesni nalazi. Pri tome Istra u prapovijesnom razdoblju nastavlja slijed stambene arhitekture i organizacije naselja koji se pojavljuje na cijelom području Italskog i Balkanskog poluotoka, a posebice nastavlja na slijed arhitekturnih i organizacijskih razvojnih kultura istočne obale Jadrana sa značajnim utjecajem jugoistočne Europe, no jednako tako i predalpskog prostora te neizostavno, Italskog poluotoka. Arhitektura stanovanja i uređenje prvih protourbanih zajednica na prostoru Istre čini simbiozu graditeljskih tehnika i upotrebe terena te predstavlja temelj kulturnog razvoja.

2. 1. Pojava i značaj Histra

Istra je dobila ime po ilirskom plemenu Histra. Priča se da su na ova područja došli zbog vode, naseljavajući teritorij od rijeke Timava do planine Učke i rijeke Raše. Običaj spaljivanja pojavio se u 11. stoljeću prije Krista i predstavlja jednu od tipičnih karakteristika kulture prapovijesnog plemena Histra. Histri su bili prvi poznati stanovnici istarskog poluotoka, a spominju se u povijesnim spisima starih Grka i Rimljana. Poluotok nosi ime ovih starih ljudi indoeuropskog podrijetla koji su se pojavili početkom željeznog doba. Osim lovom i ribolovom te uzgojem koza i ovaca, bavili su se i gusarstvom, a povjesničari ih nazivaju opasnim narodom.¹

Antičko pleme koje je naseljavalo prostor Istre, Histri, postalo je dominantna etnička skupina ovog poluotoka sve do prodora Rimljana. Pleme je u nekim izvorima klasificirano kao "venetsko", s nekim vezama s Ilirima. Drugi su ga također opisivali kao Tračane. Budući da su naseljavali istarski poluotok, ti su ljudi imali intenzivnije trgovačke i kulturne kontakte s mediteranskim svijetom, osobito središnjom i južnom Italijom.

¹ Mihovilić, K. (2013.). *Histri u Istri. Željezno doba Istre/Gli Istri in Istria. L'età del ferro in Istria/The Histri in Istria. The Iron Age in Istria*. Monografije i katalozi, 23., str. 23.

Slika 1: Položaj prapovijesnih plemena na području Hrvatske i najpoznatija nalazišta

Izvor: https://www.researchgate.net/profile/Dusan-Raskovic/publication/325345060_Arheoloska_topografija_rijeka_Krke_i_predrimski_Burnum_i_Promona/links/5b06eb1b0f7e9b1ed7e9a25b/Arheoloska-topografija-rijeka-Krke-i-predrimski-Burnum-i-Promona.pdf (pristup: 1. rujna 2021.)

Rimljani su Histre opisali kao žestoko gusarsko pleme, zaštićeno otežanom plovidbom na njihovim stjenovitim obalama. Rimljanima su bila potrebna dva vojna pohoda da bi ih konačno pokorili 177. god. prije Krista. Regija se tada, zajedno s mletačkim dijelom, nazivala X. Rimska

regija "Venetia et Histria", što je drevna definicija sjeveroistočne granice Italije. Na to se poziva i Dante Alighieri; istočna granica Italije prema drevnoj definiciji je rijeka Arsia.

Histri su na teritoriju Istre, za razliku od ranijih brončanodobnih populacija, osim obrade željezne rude i novoga načina ukopa, pokrenuli i sasvim novu političku zajednicu i organizaciju. Zajednicom je upravljao kralj, dok je vodstvo ostalih rodova bilo u rukama poglavara. Temeljem bogatih grobnih priloga može se uočiti izdvajanje vladajućeg sloja. Bogatstvo histarskog vladajućeg staleža može se vidjeti prema nalazima luksuzne robe koja se uvozila iz stranih radionica.²

2. 2. Kultura i tradicija starih Histra

Temelj duhovne kulture istarskog željeznog doba izraz je kulture urnfielda. Nalazi otkriveni na nekropoli rimske gradine imali su ključnu ulogu za rano datiranje dolaska kremacije u Istri, a to se posebno odnosi na skromne nalaze iz groba 19. Mala urna s karakterističnim ukrasom sadržavala je pribadaču tipa Fontanella Mantovana, koja je bila u regiji sjeverne Italije, gdje se često pojavljuje, datirana u razdoblje od 13. do 12. do 11. stoljeća prije Krista.³

Na postojećoj podlozi iz srednjeg brončanog doba razvijen je novi način ukrašavanja keramike od 12. do 10. stoljeća prije Krista. Na posudama u obliku šalice s podignutom drškom, koje su korištene kao grobne urne, pojavili su se već poznati ukrasni motivi poput plastičnih utora, a sada i koncentričnih kanala, urezanih linija i utisnutih točkica. Ubrzo je uslijedilo karakteristično blago, većim dijelom koso usmjeravanje istog oblika posude.

Oblici nakita koji su u to vrijeme bili zastupljeni u Istri pojavljuju se na vrlo širokom području, protežući se od Poljske na sjeveru do južnih regija zapadne obale Jadrana. Tipične za to razdoblje su brončane narukvice s presjekom u obliku slova C ili V, spiralne narukvice s trokutastim poprečnim presjekom, vodoravno rebraste široke narukvice, male koštane perle, spiralni privjesci u obliku naočala, brončani gumbi za ukrasiti komade odjeće, prve perle od staklene paste i slično.

² Mihovilić K. (1996.). *Histri i Etruščani*, Monografije i katalozi, Arheološki muzej Istre, Pula, str. 25.

³ Matijašić, R. (1993.). Starija povijest Istre i neki njezini odrazi na novije razdoblje, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb, str. 565.

Oružje i pribor slabo su zastupljeni. Kratki mač s trokutastom bazom za rukovanje uključen je u grobove u Nezakciju, Puli i Bermu. Nekoliko brončanih sjekira s krila iz Monte Maestà bilo je dio ostave. No, željezna sjekira opremljena malim ručkama, koja je iskopana u Pećini na Gradini kod Premanture, predstavlja važno otkriće jer je to do sada najstariji željezni predmet otkriven u Istri. Može se datirati u prijelazno razdoblje iz 11. u 10. stoljeće pr. Kr.

Prisutnost Histra na otvorenome moru i zemljopisni položaj poluotoka pridonijeli su postavljanju neke vrste koridora koji se koristi za razmjenu između talijanskog svijeta i jugoistočne predalpske regije (područje današnje Donje Kranjske), tamo gdje je stigla daunijska keramika⁴, koja je na povratku po svojoj prilici bila zamijenjena željeznom rudom. Simboli moći, poput malog žezla iz Nezakcija i brončanih lepeza iz Picuga i Berma (kraj 8.-7. st. pr. Kr.) govore o kontaktima s vilanovskim i etrurskim svijetom. U istom razdoblju u Istri, ratnici su koristili kacigu koničnog oblika koja je poznata s područja Donje Kranjske s jedne strane, te s područja Picenija i u Verrucchiju s druge strane. Takve kacige postale su grobne urne u istarskim nekropolama Picugi i Beram. Strani, uvezeni predmeti predstavljaju prestižnu robu koja je bila namijenjena elitnoj društvenoj klasi. Takvi su se objekti mogli postići trgovačkom razmjenom, ili su pak dobiveni kao darovi, ili su rezultat piratstva po kojem su Histri bili poznati i zbog kojih su se spominjali u starim pisanim izvorima zajedno s Liburnima. Iz drevnih izvora doznajemo da su se Histri bavili šivanjem svojih plovila. Takva plovila nazvana su *serillae* ili *seriliae*, a bila su poznata u raznim regijama Sredozemlja. Tako izgrađeno prapovijesno plovilo u središtu je istraživačkih aktivnosti koje su se u zadnjih nekoliko godina provodile u uvali Zambratija kod Umaga.⁵

Temeljem dostupnih izvora vidljivo je kako je predrimska histarska kultura analfabetska, iako se nalazila u neposrednom graničnom dodiru s venetskom kulturom, unutar koje je sačuvan i relativno velik broj natpisa na venetskom jeziku. S dolaskom Rimljana, Histri preuzimaju latinski kao službeni jezik pismene komunikacije, ali se na latinskim natpisima često javljaju histarska imena, koja su i jedini izvor za poznavanje i pokušaj lingvističkog određenja jezika

⁴ Daunijska keramika potječe s područja južne Italije koji su u prapovijesnim vremenima naseljavali Dauni, japiško pleme. Regija Daunia, koja se prostirala od rijeke Daunia na jugoistoku do poluotoka Gargano na sjeverozapadu, bilo je područje s kojeg je krenuo novi tip keramike koji se u prapovijesti raširio Jadranom, posebice područjem Istre. Više o tome u: Glogović D (1989). Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu : hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci. Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. Zagreb.

⁵ Mihovilić K. (2020.). *The Histri and their Culture through Time*, dostupno na: <https://histri.hr/Exhibition/The%20Histri%20and%20their%20Culture%20through%20Time> (pristup: 10. rujna 2021.)

Histra. Prema onomastičkoj sistematizaciji, imena koja se javljaju na području Istre pokazuju izrazite sličnosti s onima na venetskom području te tako zajedno tvore jednu izdvojenu istro-venetsku onomastičku skupinu, koja je, prema Katičiću, srodna liburnskoj skupini, a sve se one zajedno znatno razlikuju od onomastike središnjeg ilirskog područja. Radikalnije teze o venetskom podrijetlu ovih imena danas, u svjetlu novijih istraživanja, izgledaju manje vjerojatnima.⁶

Realističan prikaz pomorske bitke govori i o prisutnosti Histra na Jadranu. Ovaj prikaz predstavlja posudu s veslačima i ratnicima uz niz drugih uobičajenih scena (prizori lova, oranja, svečane povorke) prikazanih na brončanoj situli iz grobnog svoda istraženog 1981. u Nezakciju. Takav prikaz mogao je napraviti po narudžbi jedan od putujućih obrtnika koji je obilazio kneževska središta.

Od 7. stoljeća pr. Kr. nadalje Histri su bili toliko gospodarski povezani s okolnim krajevima da je teško izdvojiti tipično istarske proizvode. Nemarno oblikovane i slabo ispaljene urne koje su vjerojatno bile lokalno proizvedene pojavljuju se u nekropolama uz dobro osmišljenu keramiku iz venetskih ili Santa Lucijinih radionica: posude u obliku konusne situle, kao i one mlađe u obliku pehara. Posebnost nakita predstavlja ukrasna željezna igla s brončanom glavom oblikovanom iz niza malih kuglica. Nakit od jednostavne brončane žice pojavljuje se prilično često: narukvice savijene u spiralu, ogrlice, žičane narukvice i naušnice s terminalima u obliku petlje i kopče. Par takvih naušnica iz Kaštela kod Buja bio je na svakoj od njih opremljen po jednim jantarnim zrnem. U istom vremenskom razdoblju izrađene su i cjevaste ogrlice i narukvice oblikovane savijanjem tankog brončanog lima.⁷

Potkraj 6. i tijekom 5. stoljeća pr. Kr. u regiji sjevernog Jadrana, pa tako i u Istri, osjetila se opasnost od Kelta, što je rezultiralo stvaranjem takozvanog horizonta ratničkih grobova. U grobnom svodu istraženom 1981. u Nezakciju nalazili su se dugi željezni komadi koplja, pila, kao i negovske kacige slovenskog i tipa Sanzeno, koje su se pojavile nešto kasnije. Niz posuda koje su se koristile za domjenke i simpozije postao je bogatiji. Uz grčku i daunijsku oslikanu

⁶ Matijašić, R. (1993.). Starija povijest Istre i neki njezini odrazi na novije razdoblje, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, str. 578.

⁷ Mihovilić K. (2020.). *The Histri and their Culture through Time*, dostupno na: <https://histri.hr/Exhibition/The%20Histri%20and%20their%20Culture%20through%20Time> (pristup: 10. rujna 2021.)

keramiku pojavljuju se brončane posude etruskana (stamnoi⁸, cista s ugraviranim ukrasom), koje su dio raskošnog seta za piće vina. Posljednje situle ukrašene jednim figuralnim frizom (povorke četveronožnih životinja, ptica, ljudi) pojavljuju se tijekom 4. stoljeća prije Krista.⁹

Na gradinama, osim mnogih nalaza keramike, mogu se naći predmeti izrađeni od kosti i rogova, poput spatula, gladilica, raznih igala i šila, što dokazuje da se izrađivala odjeća i obuća, te da su neke lokacije mogle biti zanatska središta. Histri su se osim izrade keramike bavili i metalurgijom. Iako na istarskom području nema nalazišta rude, radionice za izradu metalnih predmeta i oružja su postojale, na što ukazuju nalazi iz grobova i ostava. Međutim, nalazi kalupa za lijevanje na gradinama vrlo su rijetki. U prilog postojanja obrta za obradu metala u željezno doba govore nalazi iz dviju ostava datiranih u drugu polovicu 7. ili početkom 6. st. pr. Kr. Jedna od ostava pronađena je kod Kosmatog Kaštela, dok je druga pronađena na lokaciji Tivoli, pulskoj periferiji.¹⁰

Među nakitom ističe se pojava srebrnih naušnica sa završetkom u obliku slova S, pod utjecajem koji dolazi iz venecijanske regije. Pojava sive keramike označava nastavak uvoza mletačke keramike, osobito zdjela. I dalje se uvoze različiti oblici crvenodobne keramike iz atičkih, južno italskih i sjevernojadranskih radionica. Osim oblika posuda namijenjenih konzumaciji vina, umjesto ranijih globularnih daunijskih kratera koriste se i novi zvonasti krateri u kojima se vino miješalo s vodom i začinima.¹¹

⁸ Stamnos (množina stamnoi) je vrsta grčke keramike koja se koristi za skladištenje tekućina. Mnogo je čučavija od amfore i ima dvije stršave ručke relativno visoko sa strane. To je relativno neobičan oblik spremnika, srodan Krater vazi. Stamnoi imaju sličnu funkciju kao i Krateri, a smatra se da su se koristili za miješanje vina i vode kako bi se razrijedili. Međutim, neki Stamnoi imaju poklopce, što ukazuje da su se koristili i za skladištenje. Više u: Oakley, J. H. (2009). Greek Vase Painting. *American Journal of Archaeology*, 113(4), 599–627.

⁹ Mihovilić K. (2020.). *The Histri and their Culture through Time*, dostupno na: <https://histri.hr/Exhibition/The%20Histri%20and%20their%20Culture%20through%20Time> (pristup: 10. rujna 2021.)

¹⁰ Mihovilić, K. (2013.). *Histri u Istri. Željezno doba Istre/Gli Istri in Istria. L'età del ferro in Istria/The Histri in Istria. The Iron Age in Istria. Monografije i katalogi*, str. 23.

¹¹ Mihovilić K. (2020.). *The Histri and their Culture through Time*, dostupno na: <https://histri.hr/Exhibition/The%20Histri%20and%20their%20Culture%20through%20Time> (pristup: 10. rujna 2021.)

Tijekom helenističkog razdoblja keramika tipa gnathia¹² iz južnotalijanskih radionica počinje prevladavati zajedno s onom iz radionica na otoku Visu: krateri, skyphoi, olpae i slično. Brojni su i nalazi reljefne keramike koja se proizvodila uz istočnu obalu Jadrana: krateri i čaše. Keltski nalazi iz regije Istre iznimno su rijetki. Do danas su predstavljeni isključivo valovitom brončanom narukvicom iz Vrčina i staklenom narukvicom iz Kaštelira kod Nove Vasi. Latenski okusi ipak su posredno stigli do Istre: ulomak zakretnog momenta s čvorom.¹³

Najmlađi histrijski urnski grob otkriven je ne tako davno u podnožju dvorca Stari Lupoglav kod Mariškića, a datiran je u 3. stoljeće prije Krista. Oštećen je, ali se ipak uspjelo zaključiti da se u njemu nalaze posmrtni ostaci dviju umrlih osoba u nemarno izrađenim urnama, a gnatska olpa jedina je grobna žrtva. Također su prikupljeni dijelovi odjeće, kao i staklene perle oštećene vatrom. Među njima je i važno otkriće gumba tipa Vinica koji je inače rijedak u Istri.¹⁴

Osvajanje Histrije bilo je među prvim osvajačkim pohodima Rimljana izvan Italskog poluotoka. Zanimljivo, osvajanje je prvenstveno potaknuto obrambenim razlozima jer su izrazito gusarski nastrojeni Histri bili prijatnija za rimska trgovačka plovila. Prvi pohod na Histre Rim pokreće tijekom 221. pr. Kr., pri čemu je temeljni zadatak bio spriječiti gusarske pohode. U tom pohodu Rimljani prodiru na istarski teritorij s obale, no bez konkretnih ambicija stalnog osvajanja i kontroliranja teritorija. Smatra se kako su tijekom napada uništili određene gradine, no još nema dokaza iz arheoloških izvora koji bi to potvrdili.

Histri su se uskoro opet osokolili i organizirali, prema rimskom povjesničaru Liviju, pod vodstvom kralja Epulona čije stvarno postojanje ostaje upitno, no nedvojbeno je kako je među Histrima postojala snažna i organizirana zajednica. Ubrzo Histri ponovno započinju s gusarskim aktivnostima, a rimske granice počinju ugrožavati barbarski narodi, Karni i Gali, spuštajući se s Alpa. Nakon što su Rimljani uspješno uklonili neprijateljsku opasnost sa svojih

¹² Keramika tipa Gnathia dobila je ime po nalazištu Gnathia u južnoj Italiji, gdje je prvi put otkrivena 1845.g. Ova keramička vrsta proizvodila se u radionicama južno italskih grčkih gradova od druge četvrtine 4. do kraja 3. st. pr. Kr., a vodeći centar proizvodnje bilo je u koloniji Taras na obali Jonskog mora. Zbog jednostavne izvedbe ukrasa i tehnike proizvodnje keramika tipa Gnathia postala je najraširenija keramička vrsta helenističkog razdoblja i prva keramičku vrstu koja je našla široko tržište izvan matičnog centra proizvodnje. Posude tipa Gnathia pronađene su na brojnim nalazištima uzduž istočno jadranske obale. Više u: Miše, M. (2010) *Keramika tipa Gnathia na istočnoj obali Jadrana (od 4. do 1. st. pr. Kr.)*. doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb.

¹³ Mihovilić K. (2020.). *The Histri and their Culture through Time*, dostupno na: <https://histri.hr/Exhibition/The%20Histri%20and%20their%20Culture%20through%20Time> (pristup: 10. rujna 2021.)

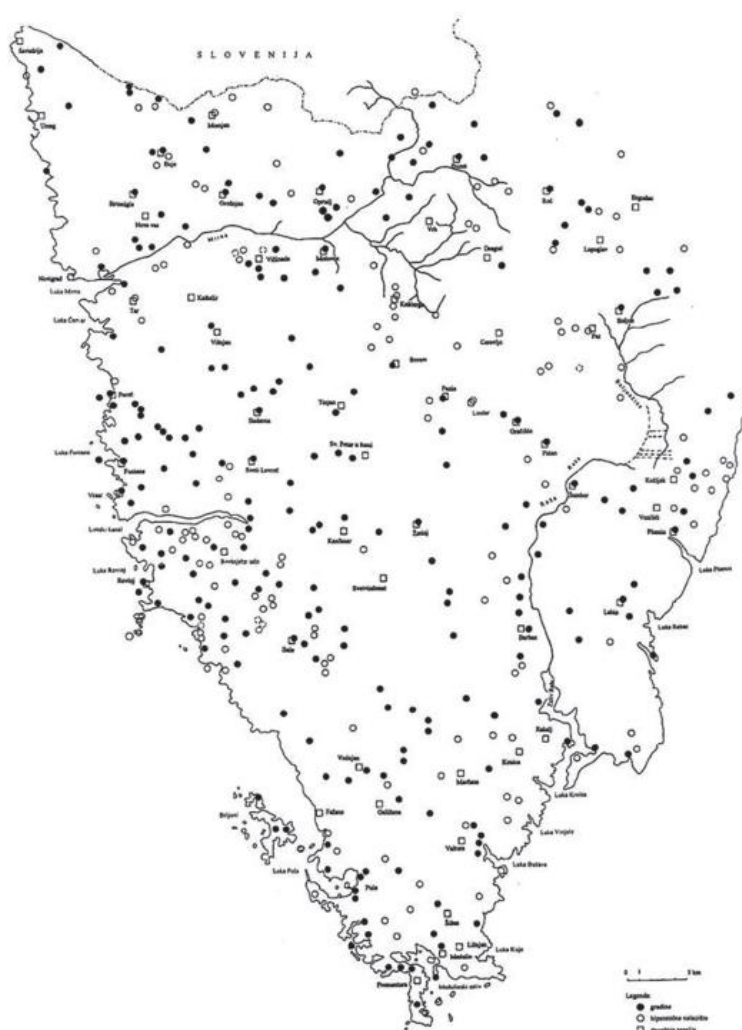
¹⁴ Na i. mj.

granica, Senat donosi odluku o osnivanju jakog središta, Akvileje, sa statusom kolonije, na svojim istočnim granicama, 183. pr. Kr. Osim uloge u zemljoradnji, Akvileja je imala važnu ulogu kao vojničko središte, s ciljem uspostavljanja kontrole nad Istrom, i obrane granica. Prema povjesničaru Liviju, konačni slom Histra događa se 177. pr. Kr., kad kreću Rimljani direktnim vojnim udarom na središte histarske države, Nezakcij. Rimljani su opsjedali gradinu, s priljevom novih snaga rimski je pritisak dodatno povećan, no kako navodi Livije, prijelomni trenutak je skretanje toka rijeke koja je opskrbljivala Nezakcij pitkom vodom. Time su Rimljani stekli značajnu prednost, koja im je omogućila probijanje histarske obrambene linije. Rimljani su prodorom u Nezakcij najprije izvršili veliki pokolj te su zarobili više od 6000 Histra, kako Livije navodi. Također su pronašli velika bogatstva, a kralj Epulon je izvršio samoubojstvo.¹⁵

¹⁵ Zaninović M. (2005.). *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Zagreb, str. 410.

3. Gradine na prostoru Istre

Gradine predstavljaju karakterističan oblik prapovijesnog naselja koje je nastalo na strateški pogodnim položajima i koje je svojim oblikom i prirodnim karakteristikama terena na kojem se nalazilo jamčilo obrambene mogućnosti za žitelje. Temeljem najvažnijih građevinskih, stambenih, gospodarskih, materijalnih, duhovnih i jezičnih elemenata, vidljivo je kako se gradine pojavljuju na cjelokupnom prostoru nekadašnjih prapovijesnih plemena istočno od Italskog poluotoka. Pri tome je posebno važna njihova pojava na području Istarskog poluotoka.

Slika 2: Karta Istre s označenim gradinskim lokalitetima

Izvor: Buršić-Matijašić, K. (2017). Hagiotoponimi na istarskim gradinama. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 4, str. 113.

Gradinska naselja su ograđena bedemima, a na iznivelirane terase ulazilo se kroz prolaze, odnosno kroz vrata koja su tijekom vremena mijenjala svoj oblik. Svaku gradinu karakterizira određena materijalna kultura koju možemo definirati u okviru kulturnih grupa, u ovom slučaju histarske i japodske kulturne grupe željeznog doba. O njihovoj dataciji, vremenu osnivanja i životu na vrhovima ili padinama bregova moguće je suditi samo na temelju arheološke građe jer se tehnike izgradnje naselja nisu bitno mijenjale od najstarijih primjera gradina do promjene načina života na prijelazu iz stare u novu eru, kada prestaje gradnja novih gradina, ali ne prestaje gradinski način života.¹⁶

Na prostoru čitave Republike Hrvatske prisutna je pojava ovog tipa naselja, pri čemu pojam „gradina“ ima različite konotacije. U pravilu označava naselje na uzvisini koje se datira u razdoblje prapovijesti, ali također i kasnija razdoblja, sve do srednjeg vijeka. Ipak iz arheološke i stručno-popularne znanstvene perspektive gradina predstavlja naziv za tip prapovijesnih naselja u kojima su ljudske zajednice nastanjene za stalno ili povremeno te koje su izgrađene tako da je kombinacija zidina i terena jamčila sigurnost od potencijalnih provala te sigurnost u gospodarskim pogledu. Život u navedenim naseljima naziva se gradinskim načinom života.

Ukoliko se na prostoru Istre sagleda učestalost pojave gradina temeljem analize do sad otkrivenih i potvrđenih nalazišta, vidljivo je kako je najveća prisutnost na prostoru tzv. crvene Istre, južnom i središnjem teritoriju koji prekriva najveću površinu poluotoka. Pojavi gradina na ovom teritoriju nedvojbeno je kumovao razigrani reljef kojim obiluju lako obranjive uzvisine i brda, idealne za podizanje naselja koje će biti lako osigurati od upada, a koje okružuje plodna zemlja i bogati pašnjaci. Navedeni uvjeti posebno su prisutni na području suvremene Rovinjštine, odnosno na prostoru koji na sjeveru određuje Linski zaljev, na istoku prometnica Pula – Sošići, a na jugu zamišljena crta povučena između Bala i obale.

Svakoj gradini pripadao je određeni životni prostor koji se može odrediti postavljanjem mreže tzv. Thiessenovih poligona. Ova metoda primjenjiva je na površinama blažih oblika reljefa gdje postoje rezultati sustavnih istraživanja teritorija određene zajednice. Metoda se sastoji u povlačenju simetrala poprečno na dužine koje predstavljaju najkraću udaljenost između dviju susjednih gradina. Poprečne crte se međusobno sijeku i stvaraju višekutni oblik idealnog

¹⁶ Buršić-Matijašić, K. (2008.) Gradine Istre i gradine Like - arheološko-kulturološki fenomen krša. U: Kolak, T. (ur.). *Arheološka istraživanja u Lici. Arheologija pećina i krša*, Znanstveni skup, Gospić. Zagreb, Hrvatsko arheološko društvo, str. 128.

teritorija pojedine naseljene točke, u ovom slučaju gradine. Primjenom Thiessenovih poligona primijećena je određena pravilnost oko nalazišta Monkodonja. Gradini ne pripada – geometrijski gledano – pravilni teritorij, već se pravilnost pokazuje promatranjem teritorija nalazišta koja je okružuju.¹⁷

Nedvojbeno je kako gradine imaju važno mjesto u kronološkom i prostornom smislu. Poteškoću predstavlja povezivanje gradina i gradinske kulture. Ako je u arheologiji kultura sinonim za način života koji je izgradila jedna ljudska zajednica, a prenosi se iz generacije u generaciju, što podrazumijeva tipove ručnih izrađevina, običaje, ponašanje, onda pojam gradinska kultura nije prikladna definicija za mjesta i prostore gdje se javljaju gradine. Gradine ne možemo poistovjetiti s pojmom gradinska kultura. Gradine se javljaju na vrlo velikom prostoru, no moramo imati na umu da one nisu jedinstvene ni u kulturnom ni u kronološkom smislu. Svaka kultura koja je imala gradinu kao osnovni naseobinski oblik imala je svoje posebnosti, kod kojih je tip naselja samo jedan u nizu određivanja njezinog identiteta.¹⁸

3. 1. Tipologija istarskih gradina

Prostor Istre bio je uvelike naseljen tijekom prapovijesti a smatra se kako su dominantni stanovnici bili Histri. Uglavnom su se naseljavali u naseljima na uzvisinama za koje su vjerovali da su jednostavnije za obranu, u takozvanim gradinama. Tip gradnje na uzvisinama ostao je prepoznatljiv sve do danas na Istarskom poluotoku, o čemu svjedoče stari dijelovi grada u Motovunu, Buzetu, Labinu i drugim. Na području Istre pronađeno je oko 240 gradina koje su potvrđene i dokumentirane. Uglavnom se razvrstavaju prema položaju, obliku i veličini.

Gradine su prvenstveno nastale na pogodnim položajima. Zahvaljujući reljefu, brežuljkasti tereni prvenstveno se pojavljuju sjeverno i južno od Linskog zaljeva na uzvisinama nadmorske visine od 100 do 200 metara. Rijetko se pojavljuju na obali mora, no česte su u dolinama istarskih rijeka Raše, Mirne i Dragonje. Također se pojavljuju i nad potocima i nekadašnjim riječnim tokovima, primjerice Limska draga. Za prapovijesne graditelje posebno je značajna bila uloga terena i položaja koji omogućuje nadzor nad komunikacijama. Tako je, primjerice, nalazište Gradac-Turan na ulazu u Raški zaljev postavljeno na poziciju s koje se odlično može

¹⁷ Na i. mj.

¹⁸ Na i. mj.

nadzirati cijeli teritorij, a zaklonjeno je nad ulazom u zaljev sa sjeverne i južne strane nepristupačnim padinama. Uslijed toga, obrambeni sustavi su izgrađeni s južne i zapadne strane, gdje se teren spušta stepenasto, no još uvijek izrazito strmo prema moru.¹⁹

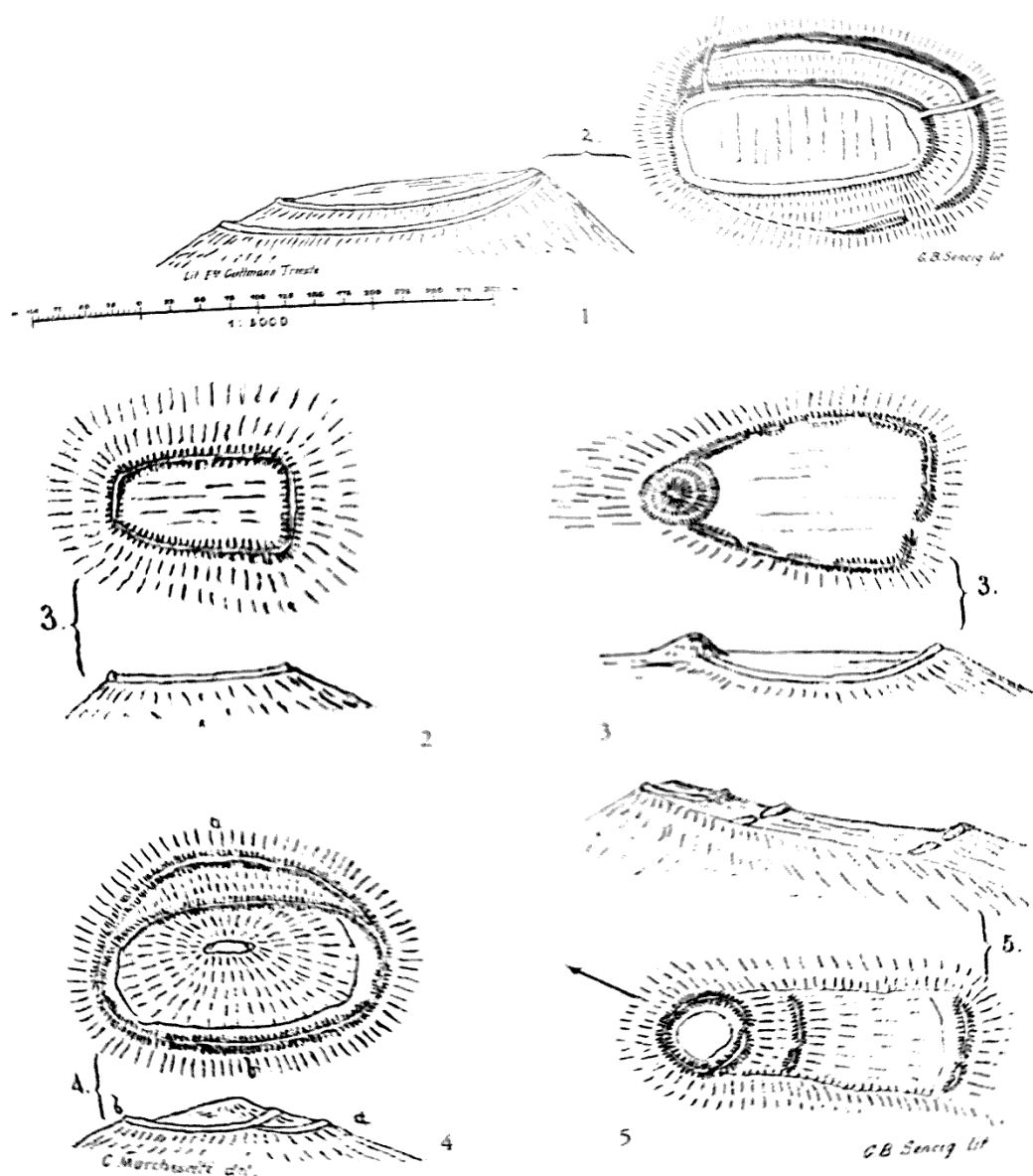
Prema položaju dva su temeljna tipa izgradnje gradina: naselja koja se grade na vrhovima brežuljaka te naselja na padinama uzvisina. Prilikom gradnje na padinama uglavnom su odabirane južne padine kako bi se naselja zaštitila od hladnih sjevernih vjetrova, posebice na istočnoj strani Istre gdje je izrazit utjecaj bure i tramuntane. Primjeri ovakve vrste gradnje i dalje su prisutni i vidljivi u naseljima s urbanom fizionomijom, kao što su Pula, Vrsar, Sutlovreč, Kaštelir, Motovun, Beram, Labin, Boljun, Buzet, Pićan i drugi. Vjeruje se kako je posebice bio cijenjen upravo tip gradina na brežuljcima radi prednosti u nadzoru okolnog područja na svim stranama svijeta.²⁰

Poseban tip gradina se pojavljuje na obali, gdje se gradine pojavljuju na otocima vrlo blizu kopnu ili poluotocima, poput Poreča, Rovinja, Pirana, Izole i Kopra. Protourbani prostor je ograničen konfiguracijom terena koja ujedno i olakšava obrambene karakteristike tih naselja. Primjer Poreča pokazuje kako je gradina nastala na poluotoku da bi bila lakše obranjena u slučaju napada. Po čitavoj dužini osi poluotoka paralelno sa zidinama postavljene se dvije osnovne arterije kao okosnica komunikacije. Na taj način gradina se može dobro braniti s kopna, ali i s mora zahvaljujući skupini otočića koji se nalaze ispred grada.²¹

¹⁹ Buršić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula., str. 487.

²⁰ Škiljan, M. (1980.). *L'Istria nella Protostoria e nell'Età Protoantica. Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, X (1), str. 11.

²¹ Isto, str. 20.

Slika 3: Različiti oblici tipova gradina

Izvor: Bursić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula., str. 493.

Apsolutne visine gradina ovise o zemljopisnom položaju, dok relativne visine gradina predstavljaju položaj naselja u odnosu na bližu okolinu. Za naseljavanje određene uzvisine jedinu važnu ulogu imala je relativna visina od koje je ovisila sigurnost gradine.

Gradine također mogu biti razvrstane i prema položaju, odnosno stupnju utvrđenosti u dva tipa: one kod kojih je stambeni prostor potpuno okružen zidinama i one u kojima je uslijed konfiguracije terena stambeni prostor obranjen samo s lako osvojive strane.

Oblik gradina temelji se na konfiguraciji terena na kojem je gradina nastala. Najčešće se gradine pojavljuju u kružnom obliku, nakon čega slijedi elipsoidni oblik, potkovičasti oblik, četvrtasti i nepravilni oblik koji prouzročuje razigrani teren nepogodan za izgradnju nekog od prethodno navedenih pravilnih oblika gradina. Najbrojnije su gradine kružnog oblika, nakon čega slijede elipsoidne i ovalne gradine. Izrazite promjene reljefa uzvisina do kojih je došlo izravnim djelovanjem čovjeka predstavljaju izravnu namjeru čovjeka da prilagodi teren obrambenim zahtjevima budućeg naselja. Takvim radovima uzvisine su dobivale specifičan oblik koji se prepoznaje po zaravnjenom vrhu i stepenastim padinama.²²

Kružni oblik gradina javlja se pretežito u nizinskim područjima (Kaštelir kod Umaga), ali takvih gradina ima na čitavom području Istre. Kružne gradine poznate su i na višim područjima sjeverne Istre (primjerice gradine Dobrežija, Čebranjak, Obešenik kod Buzeta). Gotovo kružnog oblika bila je gradina Gradac-Turan kod Koromačna, a kružni oblik sačuvan je do danas u urbanističkog shemi grada Pule.²³

Ovalni i elipsoidni oblik gradina prisutan je kod gradina Monkodonja, Mlunska Meja i druge. Sedlastog oblika je gradina Sv. Križ kod Buzeta. Iako postoji tvrdnja kako se nepravilne gradine u pravilu mogu povezati s otocima, ona nije sasvim prihvatljiva. Nepravilan oblik gradina prisutan je i na drugim lokalitetima, dok primjer gradine s Velog Brijuna pokazuje da na otocima postoje i itekako pravilne gradine i to kružnog oblika.²⁴

²² Buršić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula, str. 489.

²³ Buršić-Matijašić (1987.). Brončano doba na gradinskim naseljima Poreštine, *Zbornik Poreštine 2*, Poreč, str. 36.

²⁴ Buršić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula, str. 495.

Slika 4: Zračna snimka gradine Monkodonja primjer je ovalne gradnje

Izvor: <https://rovinj.com.hr/monkodonja/> (pristup: 11. rujna 2021.)

Moguće je donijeti zaključak kako su oblici gradinskih naselja prvenstveno bili ovisni o obliku i svojstvima uzvišenja na kojima se gradina pojavila, pri čemu su njezini stanovnici oblik brežuljka prilagođavali samo onoliko koliko je bilo potrebno da se postigne obrambena funkcija gradine. S obzirom na to, pretpostavlja se kako je postojalo i naselje na lokalitetima kao što je Cattinare, gdje nema prepoznatljivih zidina. Stoga ostaje vjerojatnost da su postojale i neutvrđene gradine čije postojanje danas nije moguće u potpunosti potvrditi.²⁵

Gradine su bile različitih veličina, a njihova veličina utvrđuje se prema veličini površine koju zatvaraju zidovi gradine. Uslijed kontinuiteta naseljavanja i čestih promjena u karakteru obrambenih zidina za brojne lokalitete nije moguće točno utvrditi veličinu u prapovijesno doba. Većina gradina imala je dva bedema, dok su rijetke one koje imaju samo jedan bedem. Primjer gradina sa samo jednim bedemom su Kaštelir kod Vodnjana i Moričovice kod Rovinja. Ipak, ponekad je također teško utvrditi koji bedemi su zaista prapovijesnog podrijetla, a koji su nastali u kasnijim razdobljima.

²⁵ Isto, str. 489.

3. 2. Ustroj gradina

Ustroj gradina može se promatrati iz dvostruke perspektive: kao vanjski ustroj i kao unutarnji ustroj. Unutarnje uređenje naselja ovisilo je prvenstveno o konfiguraciji terena, broju stanovnika i društvenim odnosima unutar naselja. S obzirom na kontinuitet boravka stanovnika neka su naselja imala stalni karakter dok su druga bila samo privremeno naseljena. Gradine s karakterom privremenog boravka mogle su biti gradine za zbjeg ili sklonište, pa su se koristile samo u slučajevima opasnosti ili su ih naseljavale manje skupine stanovnika sa zadaćom promatranja i obrane naselja. Također su postojala i privremena gradinska naselja u koja se sklanjala stoka, koja su korištena prilikom određenih godišnjih doba, kao i gradine posvećene za kultne obrede.²⁶

Pretpostavlja se kako je na području Ćićarije primjer postojanja istodobnog stalnog naselja i privremenog naselja tipa gradine. Beligrad, koji je bio vjerojatno samo osmatračnica i povremeno vojno uporište, služio je za nadzor prolaza kroz klanac na čijem je izlazu bila stalno naseljena gradina Črnigrad. Gradina Kuk iznad Buzeta primjer je gradine koja je prvotno najvjerojatnije bila privremenog karaktera, ali je s vremenom prerasla u stalno naseljenu gradinu.²⁷

Gradine su bile organizirane koncentrično, centripetalno, od ruba naselja prema središtu. Komunikacijski kanali unutar gradina su se spuštali iz središta prema rubu i obratno. Ipak, istraživanja pokazuju kako u gradinama nije bilo pravokutnog kretanja i komunikacije već u pravilu prijelazi iz jednog u drugi dio nisu bili spontani. Uslijed obrambenih razloga i namjene gradina prijelaz je osmišljen tako da se nalazio na određenoj udaljenosti od drugih prijelaza. Ustroj je mogao biti centralan, pri čemu se na vrhu nalazila gospodarska, politička i kulturna vrška, dok se svakidašnji život odvijao na nižim terasama, u pravilu raspoređen radijalno oko vrha. Primjer rimske Pule jasno pokazuje kako je vjerojatno u takvim kružnim gradinama komunikacija bila radijalna. Ustroj prostora mogao je biti i u obliku spirale, slijedeći bedeme od dna prema vrhu, što se može primijetiti na nekoliko ostataka gradina, a svjedoči o tome i urbanizam suvremenog Motovuna koji je nastao na temeljima antičke gradine. Spiralni pristup također je vidljiv na zračnoj snimci nalazišta Maškerada.²⁸

²⁶ Isto, str. 504.

²⁷ Na i. mj.

²⁸ Buršić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula, str. 506.

Može se pretpostaviti kako je unutarnja podjela prostora također ukazivala na društvenu strukturu zajednice. Na najviši plato ili na manje ograđene prostore možda nisu imali pristup svi članovi društva već isključivo odabrani. Također se može pretpostaviti kako je poseban dio gradine bio posvećen za svrhu obavljanja kulta.

S obzirom da unutarnji ustroj, gradine mogu biti jednostruke, dvojne, ali najčešće su kombinirane. Dvojne gradine su one u kojima se dvije gradine pojavljuju jedna pored druge, na istim nadmorskim visinama te međusobno odvojene bedemom.

Slika 5: Gradina u Nezakciju

Izvor: <https://www.istria-culture.com/nezakcij-i111> (pristup: 10. rujna 2021.)

Vanjski ustroj gradina očituje se u razlici naselja jedne grupe. Neka su gradinska naselja zbog svojeg položaja i karaktera, posebice u razdoblju željeznog doba, postupno postajala važnija od drugih. Raslojavanje tijekom željeznog doba po značaju odraz je početka raslojavanja društva od jednostavnijih prema složenijim oblicima. Neke su gradine stjecale više upravno-političkih, kulturoloških i trgovačkih funkcija, dok su druge ostajale više orijentirane prema

poljodjelstvu, uslijed čega je dolazilo do raslojavanja gradina prema važnosti. Jedan od primjera je Nezakcij koji je zahvaljujući trgovačkim vezama imao drugačiji status od ostalih histarskih gradina. Takve i slične pojave primjećuju se i drugdje.

4. Građevinski elementi gradina u Istri

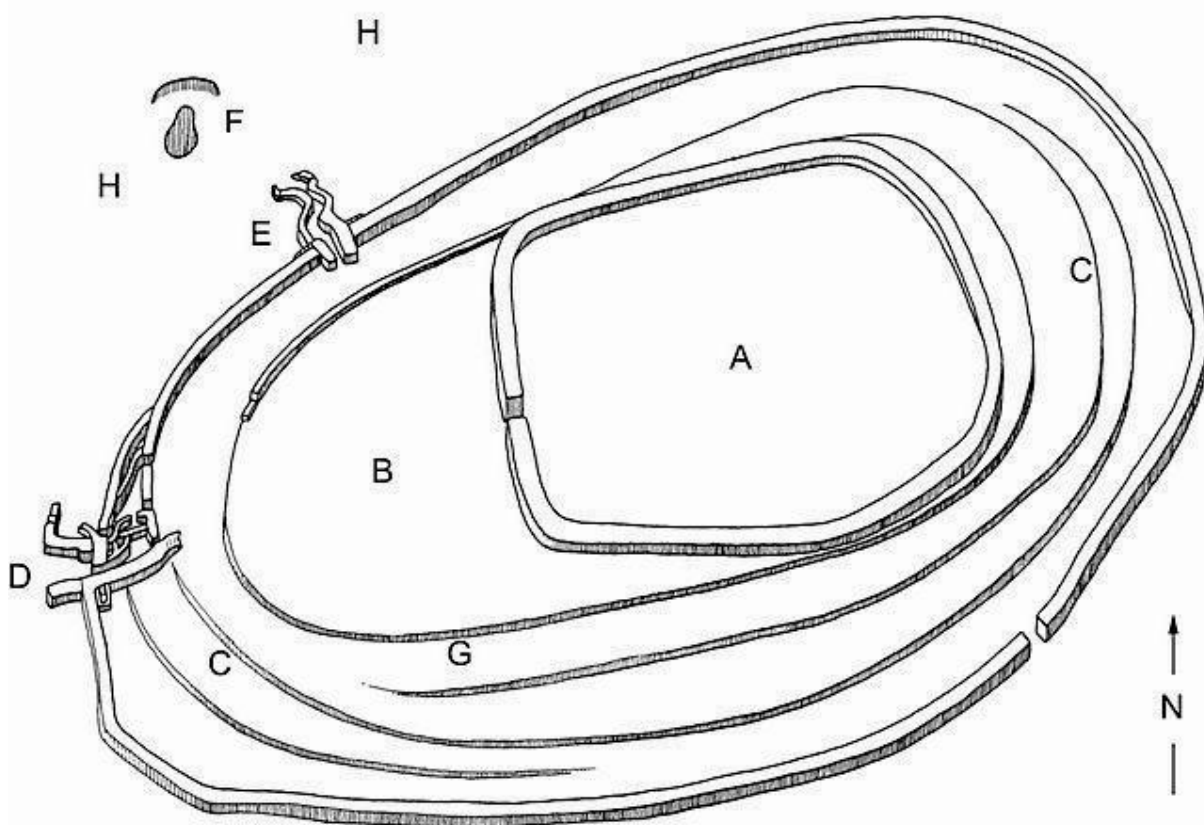
Gradine su uglavnom nastale u prapovijesti pa je očekivano glavni građevni element kamen. Iako se postavlja pitanje u kolikoj mjeri su postojale i, primjerice, drvene konstrukcije, ali nisu očuvane zbog protoka vremena, s obzirom na značaj kamenogradnje u mediteranskom bazenu ne može se dovesti u pitanje primarni karakter kamena kao temeljnog građevinskog elementa u gradinama.

Kod svih gradina jest pravilo da se obrambeni zidovi grade samo s one strane gdje je pristup lakši, odnosno tamo gdje je potrebno pojačati prirodnu obranu. Tamo gdje je zid sačuvan u svojoj prvotnoj visini od jednog metra, može se pretpostaviti nadogradnja u obliku drvenih palisada. Ostatak drvenih elemenata se može samo naslutiti u sustavu određenih bedema. Dvostruki zid širine 3,6 metara koji je okruživao najviši dio naselja, akropolu Monkodonja, ima zamršenu kamenu gradnju koja je na nekim dijelovima bila dopunjena upravo drvenim elementima.²⁹

4. 1. Obrambeni zidovi i bedemi gradina

Koncept obrane naselja karakterističan je za većinu prapovijesnih naroda, pri čemu se naselja okružuju rovovima ili koncentričnim zidovima. U krajevima u kojima nije bilo dovoljno kamena, bedemi su se gradili od zemlje i sitnog šljunka te su se redovito pojačavali palisadama. Većina građevinskih elemenata gradina nastala je radi obrane naselja, a obranu u prvom redu treba promatrati kao potrebu za zaštitom prostora i osoba koje borave na tom prostoru. Obrana se može promatrati kao unutarbedemska obrana i obrana šireg područja, odnosno teritorijalna obrana cijelog područja na kojem se pojavljuju gradine.

²⁹ Hansen, B. Mihovilić, K, Teržan, B. (1999.). Monkodonja – utvrđeno protourbano naselje starijeg i srednjeg brončanog doba kod Rovinja u Istri, *Histria archaeologica*, 28, str. 67.

Slika 6: Shematski prikaz gradine Monkodonje s prikazom trostrukog niza zidina

Izvor: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1792> (pristup: 10. rujna 2021.)

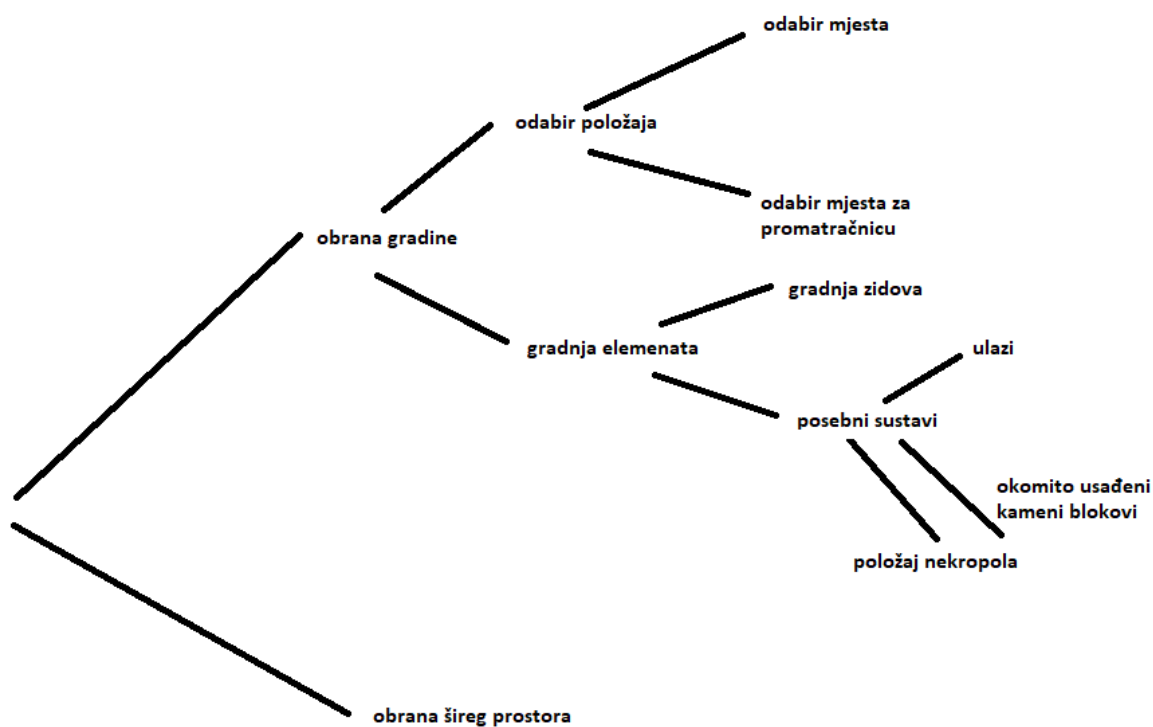
Najvažniji element obrane gradina bio je njihov položaj. Većina gradinskih naselja nalazi se na vrhovima brda s vrlo dobrim vojno-strateškim položajem koji omogućava pojednostavljenu obranu i vrlo rano upozoravanje na nadolazeću opasnost. Gradine su smještene na jezičcima uz doline rijeka poput Nezakcija i Valarona te Linskog zaljeva, gdje je njihova obrana proizlazila iz samog položaja na teško pristupačnim mjestima. Nalazišta se iznimno nalaze na istaknutim mjestima uz more.³⁰

Ukoliko strateški položaj nije bio sasvim povoljan za obranu, uslijed laganog pristupa ili slabije preglednosti zbog zatvorenog vidika na okolno područje, promatranje se organiziralo s drugih vrhova koji su se nalazili u blizini.

³⁰ Buršić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula, str. 512.

Životni prostor ljudske zajednice određen je pravcem zidova i bedema, a preduvjet nastanku kamenih bedema nalazi se u geološkom nastanku i sastavu tla na području istarskog poluotoka. Najveći dio Istre čine stijene kalcijevog karbonata koje potječu iz razdoblja mezozoika te koje su osigurale značajne količine kamena za gradnju i učvršćivanje obrambenih sustava. Kamen se vadio na licu mjesta ili u neposrednoj blizini. Velike količine dostupnog kamena omogućile su jednostavno prikupljanje materijala ili plitko kopanje pri čemu se vadio iz zemlje, ne samo da se dobije građevinski materijal nego i da se smanji količina kamena u potencijalnom tlu za sadnju. U pravilu nije bilo tesanja kamena već se samo odlamao od litica.³¹

Prilikom obrana naselja koristila se shema planiranja prikazana u nastavku:

Slika 7: Shematski prikaz planiranja gradnje obrambenih sustava gradine

Izvor: Samostalna izrada autorice prema: Buršić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula.

³¹ Benac A. (1985.). *Utvrdjena ilirska naselja 1: Delmatske gradine na Duvanjskom polju, Buškom blatu, Livanjskom i Glamočkom polju*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja. Sarajevo., str. 55.

Bedemi gradina predstavljaju najzanimljiviji i neprepoznatljiviji oblik fortifikacijske gradnje u prapovijesnoj Istri. Na rubovima središnjih i najviših prostora uzvišenja izgrađeni su bedemi čiji su smjerovi postavljeni tako da slijede konfiguraciju terena. Ono što Istru čini osebujnom u pogledu gradina nije samo njihov značajan broj već i velika raznolikost karakteristika tih gradina. Iako je gotovo nemoguće pronaći dva identična tipa gradina, tehnika gradnje nije vrlo raznolika. Prilikom gradnje dolazi do ponavljanja dva temeljna tipa građe: jednostrukih i dvostrukih zidova s ispunom. U oba slučaja koriste se blokovi vapnenca, pri čemu se u slučaju jednostrukih zidina na području Istre koriste blokovi vrlo velike veličine, bez dodatne dorade.³²

Zidovi su se redovito polagali na podlogu, pri čemu iz današnje perspektive nije moguće ocijeniti je li prethodno provedeno kopanje temelja. Može se samo pretpostaviti da se teren ravnao i prilagođavao gdje je za to bila potreba i mogućnost. Ne postoje primjeri klesanja živog kamena kao u primjeru izrada kuća. Najjednostavnija tehnika gradnje bila je slaganje kamena jednog na drugo bez posebnog odabira, pri čemu je sila koja je održavala konstrukciju bila gravitacija. Zidovi koji su izgrađeni na ovaj način bili su ograničeni visinom. O monumentalnim dimenzijama i visinama svjedoče velike količine urušenog materijala koji se nalazi unutar baza bedema a danas je uglavnom pretvoren u nasip. Za gradnju je bilo korišteno kamenje „srednje” veličine, dok su zidovi samo iznimno bili izgrađeni od kamenja megalitskih dimenzija. Jednostavni zidovi bili su širi u bazi, odnosno pri dnu, dok su se u visinu sve više sužavali, kako bi se lakše održala konstrukcija pod silom gravitacije.³³

Drugi tip zida bila je složena gradnja od dva zida prvog tipa između kojih je nabacana sitna građa. Kameni blokovi unutarnjeg i vanjskog lica bili su obrađeni i u većini slučajeva imali su pravilni četverokutni oblik. Takvom tehnikom su izgrađeni i vanjski i unutarnji zidovi. Gotovo redovito je pritom vanjsko lice izgrađeno od pravilnijih kamenih blokova, dok je unutarnje lice izgrađeno od nepravilnih lomljenaca, o čemu svjedoči unutarnje lice zida nalazišta Gradac – Turan kod Koromačna. Ispuna se sastojala od sitnog kamenja i zemlje, a vrlo često mogu se pronaći i ulomci keramičkih posuda.³⁴

³² Buršić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula, str. 513.

³³ Isto, str. 514.

³⁴ Mihovilić, K. (1997.). *Fortifikacija gradine Gradac – Turan iznad Koromačna*, Izdanja HAD-a 18/1997., str. 42.

Broj zidova i bedema gradina različit je, no najčešći su primjeri s dva koncentrična prstena. Brojčano slijede one gradine koje imaju tri pojasa zidina, odnosno vrhove i središnje plateau okružuju još dvije terase. Kod većine gradina zbog nedovoljnog istraživanja broj zidova je samo približno određen temeljem konfiguracije terena i vidljivih nasipa. I kod gradina kod kojih su izvršena istraživanja nije moguće sa sigurnošću odrediti broj zidina jer radovi nisu izvršeni u tom smjeru.

Značajan čimbenik u obrani naselja predstavljali su ulazi i bedemi. U gradine se u pravilu ulazilo kroz dva ili više ulaza, a dimenzije ulaza i prolaza svjedoče o njihovoj važnosti. Način gradnje i položaj daju uvid u njihovu prvotnu namjenu i pokazuju, s obzirom na promjene, kako su se zahtjevi gradina modificirali protokom vremena. Promjene su mogle nastupiti radi raznih strateških razloga, uslijed opasnosti tijekom napada ili uslijed iskustva u obrani grada.

Prvi oblik ulaza bio je jednostavan, a ulaz ugrađen među zidovima i izgrađen u isto vrijeme kad su izgrađeni i bedemi. Pri konstrukciji zida prolaz je s jedne strane i početak i kraj obrambene linije. Ulazi se razdvajaju od jednostavnih prolaza do višestrukih sustava oblika „labirinta”. Ukoliko je za to postojala potreba, jednostavni ulazi su bili nadograđeni dodavanjem elemenata poput kula, tornjeva i osmatračnica. Kako bi se poboljšala protočnost ljudi i životinja, na ulazima u naselja su se ponekad postavljala dvojna vrata. Primjer dvojnih vratiju jest ulaz u Vrčinu te ulaz u Monkodonju. Dva uzastopna prolaza kroz dva prstena bedema gradine nikad nisu bila postavljena u istom pravcu, kako bi se otežao izravan ulazak. Prolaz na višu terasu nalazio se desetak i više metara udaljen od osi prolaza na nižoj terasi.³⁵

Temeljem dostupnih podataka o istraženim ulazima i temeljem širine prolaza naselja, može se zaključiti kako su određeni ulazi bili samo za prolaz ljudi, dok su neki služili i za prolaz životinja. Ponekad su postavljane stepenice kako bi se otežao ulaz veće skupine osoba, zaprežnih kola ili veće skupine životinja. Na taj način onemogućeno je vojsci jednostavno ugalopirati u gradinu.³⁶

³⁵ Buršić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula, str. 520.

³⁶ Benac A. (1985.). *Utvrdena ilirska naselja 1: Delmatske gradine na Duvanjskom polju, Buškom blatu, Livanjskom i Glamočkom polju*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja. Sarajevo, str. 60.

Slika 8: Primjer ulaska u gradinu Monkodonja

Izvor: <https://izletipoistri.com/2009/11/22/kamenolom-mionfiorenzo-i-monkodonja/> (pristup: 11. rujna 2021.)

Jedan poseban oblik obrane prostora bilo je postavljanje pozicije ukopa pokojnika, odnosno nekropola. Sve nekropole od sredine brončanog razdoblja nalaze se uz bedeme naselja. Vjerojatno se nadalo da će obrani pripomoći i duhovi pokojnika. Vrlo vjerojatno je postojalo vjerovanje kako oskvrnuti grob donosi prokletstvo i time je otežan ulazak neprijatelja ako se taj neprijatelj drži tog pravila.

4. 2. Stambeni objekti u gradinama

Primitivne nastambe koje su izgrađene unutar gradina prvenstveno su napravljene od pruća, šiblja i blata, o čemu svjedoče antički pisci Vitruvije, Strabon i drugi. Navedeni način gradnje je karakterističan za čitavo Sredozemlje i prostor ilirskih plemena (unatoč tome što suvremena historiografija dokazuje kako su Histri venetskog, a ne ilirskog podrijetla).

Na gradinama su se pojavljivale tri vrste nastambi:³⁷

- nastambe od zidova i krovova drvene građe ili pruća oblijepljenih sušenim blatom,
- nastambe izgrađene kombinacijom drvene i kamene građe,
- nastambe od potpuno kamenog materijala.

Analizom poznatih ostataka došlo se do zaključka kako su kuće u većini slučajeva izgrađene od kamena i drvenih dijelova. Tlocrti prapovijesnih kuća na gradinama mogli su biti četvrtasti ili kružni. Od dosad istraženih primjera može se govoriti o pretežito četvrtastim temeljima poput onih na Monkodonji, Kasu ili Glavici kraj Radmani. Rijetki su primjeri okruglih kuća. Jedan se kružni objekt pojavljuje na gradini Sv. Petar/Tondolon kraj Čabrunići, a Bernardo Benussi spominje dva slična nalaza iznad doline rijeke Mirne. Kružne zidice u tehnici suhozida dokumentirao je Anton Gnirs ispod tumula Paravija, u Valmarinu i na Brijunima. Slične strukture zabilježene su na gradini Karaštak i Mažin kraj Bala, gdje su uz bedem najviše terase vidljivi suhozidni polukružni zidovi visine do jednog metra. Vezano uz kružne suhozidne konstrukcije, oduvijek se tražila veza između ostataka prapovijesnih kuća i poljskih kućica, tzv. kažuna ili bunja.³⁸

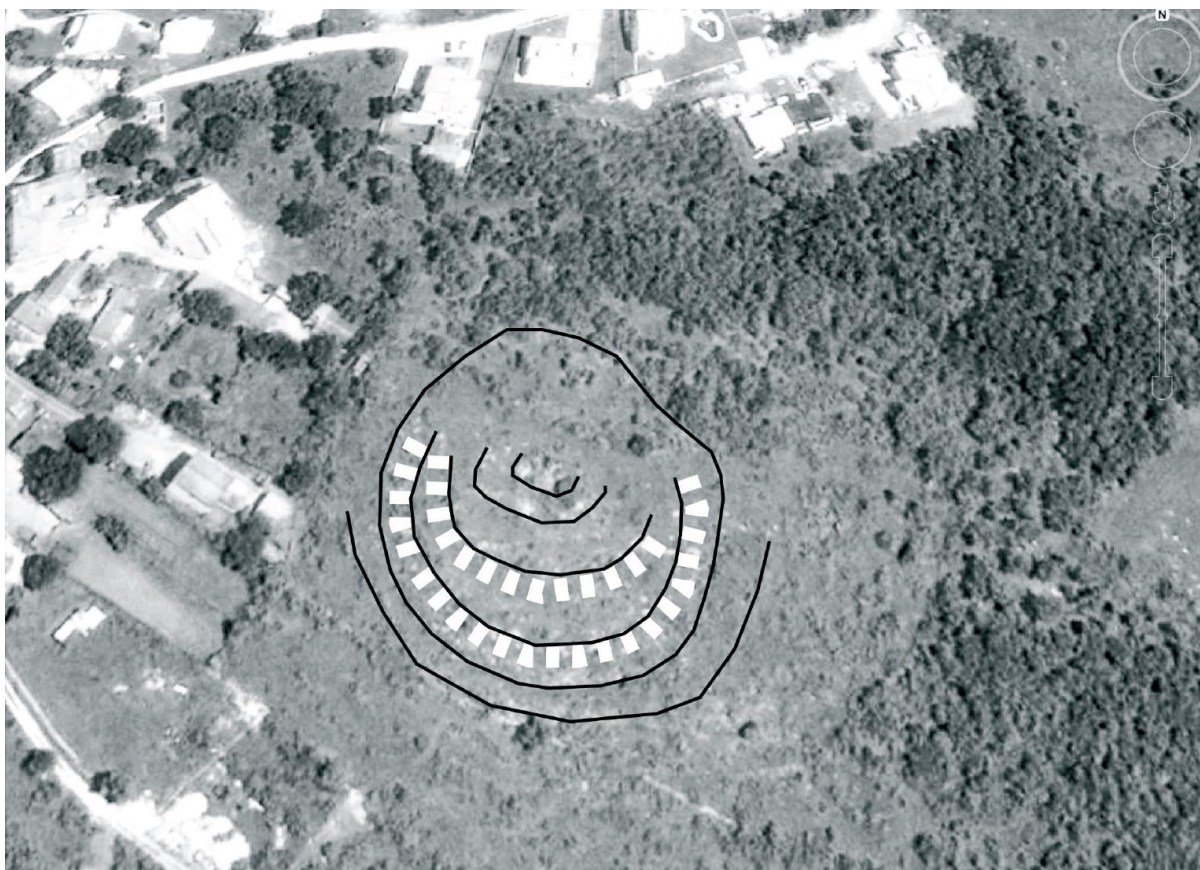
Analizom poznatih ostataka ustanovljeno je da su kuće u većini slučajeva bile izgrađene od kamena s drvenim dijelovima. Zbog slabog, gotovo nikakvog nalaza zidova, pretpostavlja se postojanje drvenih koliba sa zidovima od pruća obložena sušenim blatom. Navedena je teorija potkrijepljena nalazom kućnog lijepa na gradini San Polo kod Monfalconea u Italiji, gdje su pronađeni nalazi komada sušene gline.³⁹

Smatra se kako su četvrtaste kuće u većini gradina bile postavljane pod blagim kutem kako bi zajedno tvorile četvrtastu strukturu kakva je vidljiva na slici u nastavku.

³⁷ Buršić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula, str. 526.

³⁸ Buršić-Matijašić, K. (2012.). Neki aspekti naselja i nastambi u Istri u prapovijesti. *Tabula*, (10), str. 18.

³⁹ Buršić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula, str. 526.

Slika 9: Glavica kraj Radmani, ortofoto uzvisine sa slojnicama i hipotetičnim položajem temelja kuća

Izvor: Buršić-Matijašić, K. (2012). Neki aspekti naselja i nastambi u Istri u prapovijesti. *Tabula*, (10), str. 21.

O prostornoj organizaciji unutar kuća nema kvalitetnih istraživanja uslijed nedostataka sačuvanih arheoloških tragova. Do istraživanja Monkodonje od strane međunarodne ekipe na čelu s prof. dr. sc. Bernhardom Hänselom, raspolagali smo samo podacima s istraživanja Monkodonje i Monkasa koja je proveo Boris Bačić. On je izolirao nekoliko elemenata koji ukazuju na podjelu prostora, a na gradini Monkas istražio je prostor veličine 2 x 1 m, kao dio veće prostorije kuće. Osim ovih nekoliko istraženih primjera ostataka kuća na gradinskim nalazištima, ostaci nastambi zabilježeni su i na gradini Beligrad, Valtidi i Parentinu, a na položaju gradine Sv. Mihovil kraj Bala tijekom istraživanja na trećoj terasi identificirana je „suhozidna brončanodobna arhitektura“ o kojoj nažalost nema više podataka.⁴⁰

⁴⁰ Buršić-Matijašić, K. (2012.). Neki aspekti naselja i nastambi u Istri u prapovijesti. *Tabula*, (10), str. 19.

Kako bi se dobilo više korisnog prostora na padinama uzvisina koje često nisu bile idealne za gradnju kuća, prapovijesni istarski graditelji su ravnali teren i prilagođavali konfiguraciju terena svojim potrebama. Skidanjem dijela kamena osiguravali su ravniji prostor za gradnju, a u isto vrijeme taj je kamen služio i kao građevinski materijal.

5. Zaključak

Zahvaljujući vrlo pogodnim prirodnim karakteristikama za naseljavanje, od brežuljkastog, lako obranjivog terena do vrlo plodnog tla koje ga okružuje, ali i uslijed važnih prometnih pravaca još od prapovijesnog razdoblja, istarski poluotok redovito se naseljavao. Pri tome su njegovi prapovijesni stanovnici Histri organizirali prve organizirane zajednice gradova koji su se uglavnom nalazili na uzvisinama i bili prirodno zaštićeni reljefom i umjetno zaštićeni zidinama te obrambenom formacijom.

U tom kontekstu proučavanje gradina u Istri pokazuje kako je povijest naseljavanja u Istri usko vezana s korištenjem istarskog krajolika. Iz primjera položaja i načina izgradnje gradina u prapovijesno doba na području Istre, vidljivo je u kolikoj su mjeri prirodne karakteristike utjecale na odabir upravo istarskog područja za naseljavanje i koliko su sami ljudi utjecali na promjenu u krajoliku, pri čemu je brojnost naselja utjecala i na pretvaranje okolnih područja u oranice i pašnjake te posljedično kultivaciju većeg dijela istarskog poluotoka.

Istarske gradine su specifičan kulturološki fenomen koji nije jedinstven u odnosu na ostale krajeve okolnog područja toliko po jedinstvenim karakteristikama gradnje gradina koliko po njihovoj učestalosti i razvijenosti. Gradine su predstavljale širenje kruga prapovijesnog stila života te stvaranja većih, bolje organiziranih i samim time bolje obranjenih zajednica. Predstavljaju primjer jedne od najranijih fortifikacijskih arhitektura te organizacije društvenog i vjerskog života u zajednici. Kao takve, predstavljaju vrlo važan arheološki trag prošlosti koji svjedoči o jednom prapovijesnom narodu koji je ostavio neizbrisiv trag u povijesti istarskog poluotoka.

Literatura

1. Benac A. (1985.). *Utvrđena ilirska naselja 1: Delmatske gradine na Duvanjskom polju, Buškom blatu, Livanjskom i Glamočkom polju*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja. Sarajevo
2. Buršić-Matijašić (1987.). Brončano doba na gradinskim naseljima Poreštine, *Zbornik Poreštine 2*, Poreč. Str. 33.-39.
3. Buršić-Matijašić K. (2007.). *Gradine Istre – povijest prije povijesti*. Arheološki muzej Istre, Pula.
4. Buršić-Matijašić, K. (2008.) Gradine Istre i gradine Like - arheološko-kulturološki fenomen krša. U: Kolak, T. (ur.). *Arheološka istraživanja u Lici. Arheologija pećina i krša*, Znanstveni skup, Gospić. Zagreb, Hrvatsko arheološko društvo, str. 127.-141.
5. Buršić-Matijašić, K. (2017.). Hagiotoponimi na istarskim gradinama. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 4, str. 111.-136.
6. Buršić-Matijašić, K. (2012.). Neki aspekti naselja i nastambi u Istri u prapovijesti. *Tabula*, (10), str. 7.-38.
7. Glogović D (1989). Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu : hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci. Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. Zagreb
8. Hansen, B. Mihovilić, K, Teržan, B. (1999.). Monkodonja – utvrđeno protourbano naselje starijeg i srednjeg brončanog doba kod Rovinja u Istri, *Histria archaeologica*, 28, str. 37.-107.
9. Matijašić, R. (1993.). Starija povijest Istre i neki njezini odrazi na novije razdoblje, *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 2 No. 4-5 (6-7), str. 564.-585.

10. Mihovilić, K. (1997.). *Fortifikacija gradine Gradac – Turan iznad Koromačna*, Izdanja HAD-a 18/1997.
11. Mihovilić, K. (2013.). *Histri u Istri. Željezno doba Istre/Gli Istri in Istria. L'età del ferro in Istria/The Histri in Istria. The Iron Age in Istria*. Monografije i katalogi, 23.
12. Mihovilić K. (2020.). *The Histri and their Culture through Time*, dostupno na: <https://histri.hr/Exhibition/The%20Histri%20and%20their%20Culture%20through%20Time> (pristup: 10. rujna 2021.)
13. Miše, M. (2010) *Keramika tipa Gnathia na istočnoj obali Jadrana (od 4. do 1. st. pr. Kr.)*. doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb.
14. Oakley, J. H. (2009). Greek Vase Painting. *American Journal of Archaeology*, 113(4), 599–627.
15. Škiljan, M. (1980.). L'Istria nella protostoria e nell'età protoantica. *Atti del Centro di Ricerche Storiche*, X (1), str. 7.-73.
16. Zaninović M. (2005.). *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Zagreb.

Popis slika

Slika 1: Položaj prapovijesnih plemena na području Hrvatske i najpoznatija nalazišta	7
Slika 2: Karta Istre s označenim gradinskim lokalitetima.....	14
Slika 3: Različiti oblici tipova gradina.....	18
Slika 4: Zračna snimka gradine Monkodonja primjer je ovalne gradnje	20
Slika 5: Gradina u Nezakciju.....	22
Slika 6: Shematski prikaz gradine Monkodonja s prikazom trostrukog niza zidina.....	25
Slika 7: Shematski prikaz planiranja gradnje obrambenih sustava gradine	26
Slika 8: Primjer ulaska u gradinu Monkodonja	29
Slika 9: Glavica kraj Radmani, ortofoto uzvisine sa slojnicama i hipotetičnim položajem temelja kuća	31

Sažetak

Gradine predstavljaju karakterističan stil organizacije naselja koji se pojavio u prapovijesti i posebice se raširio na prostoru Istre, pri čemu se obrambena funkcija naselja značajno oslanja na reljef i nadopunjuje zidinama kojima se okružuju gradine. Na području Istre ovaj tip naselja bio je uobičajen za Histre, prapovijesnu etničku skupinu koja je u Istri dominirala sve do rimskog osvajanja poluotoka. Analiza teritorija otkrila je da gradine nisu bile nasumično postavljene, već je jedna od njih, na najvažnijoj točki, bila središte skupine naselja koja su nekako društveno povezana. Gradine su bile stalne, u kojima su stalno živjeli stanovnici i bavili se svakodnevnim aktivnostima, te privremene, namijenjene za izviđanje i obrambenu funkciju ili kao sklonište u slučaju opasnosti. O karakteru i izgledu prapovijesnih gradina u Istri ponajviše svjedoče ostaci gradina Monkodonja i Nezakcij, koje su najbolje očuvane do današnjih dana, ali također i raspored određenih i danas aktivnih istarskih gradića na uzvisinama, poput Buzeta, Motovina i drugih, jasno svjedoči o povijesnom kontinuumu ovog tipa gradnje naselja.

Ključne riječi: gradina, Histri, prapovijest Istre, brončano doba

Abstract

„Gradine“ represent a characteristic style of settlement organization that appeared in prehistory and they were prevalent in Istria, where the defensive function of the settlement relied significantly on the terrain and complemented the walls that surrounded „gradine“. In Istria, this type of settlement was common for the Histri, a prehistoric ethnic group that dominated Istria until the Roman conquest of the peninsula. The analysis of the territories revealed that „gradine“ were not randomly placed, but one of them, which was the most important point at that time, was the center of a group of settlements that were socially connected. „Gradine“ were permanent, in which the inhabitants lived permanently and engaged in daily activities, and also temporary, intended for reconnaissance and defense function or as a shelter in case of danger. The evidence of the character and appearance of prehistoric „gradine“ in Istria can be found in the remains of „gradina“ of Monkodonja and Nesactium, which are preserved to this day. Furthermore, the layout of active Istrian towns on the hills, such as Buzet, Motovina and others testify to the historical continuum of this type of construction settlements.

Keywords: gradine, Histri, prehistory of Istria, Bronze Age

Zrinka Lovrić, mag. educ. philol. angl. et mag. paed.